

Г. Г. Попов,
аспірант, Класичний приватний університет м. Запоріжжя
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-4717-7359>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.23.341

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ПОГЛЯДІВ ГЕГЕЛЯ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ТРАКТУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

G. Popov,
Postgraduate student, Classical Private University, Zaporizhzhia

THEORETICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF HEGEL'S VIEWS ON THE FORMATION OF THE MODERN INTERPRETATION OF CIVIL SOCIETY

Зазначено, що на основі систематизації навчань англійських філософів та німецької суспільної думки він приходить до висновку, що громадянське суспільство представляє особливу стадію в діалектичному русі від сім'ї до держави у процесі тривалої та складної історичної трансформації від середньовіччя до Нового часу. Гегель громадянське суспільство характеризує через призму поляризації різних верств населення за майновою ознакою, в результаті чого, якщо на одному полюсі утворюється багатство, то на іншому переважатиме злидні. Вихід із цього Гегель бачить у переході до держави, де повною мірою втілюється моральний дух народу. У державі синтезується сімейна моральність та громадянське суспільство. Таким чином, у Гегеля суспільство видається як морально-політична єдність. Тому Гегель громадянське суспільство називає "зовнішньою державою", "заснованою на потребі державою розуму".

Визначено, що по Гегелю, характерне для громадянського суспільства соціальне життя істотно відрізняється від етичного світу сім'ї та життя держави. Соціальне життя громадянського суспільства охоплює ринкову економіку, соціальні класи, корпорації, інститути, завдання яких входять забезпечення життєздатності суспільства та реалізація громадянського права. Таким чином, громадянське суспільство постає як сукупність груп, різних інститутів, чия взаємодія не залежить від політичної держави. Виходячи з цього, громадянське суспільство відповідно до своїх компонентів є "арена боротьби приватних індивідуальних інтересів, боротьби всіх проти всіх, тут відбувається конфлікт між приватним інтересом і спільними особливими справами і конфлікт того й іншого з вищими точками зору та розпорядженнями держави". Тому реалізація інтересів цілого та взаємоузгодженість приватних інтересів відбуваються в державі.

Таким чином, реальною основою гегелівської концепції становить дійсне протиставлення, протиріччя між державою та громадянським суспільством, де держава створює умови гармонізації інтересів усіх членів суспільства. Виходячи з цього, громадянське суспільство у Гегеля є, по-перше, ареною зіткнення інтересів індивідуального та приватного, з одного боку, з особливим громадським інтересом, тобто. інтересом сім'ї, стану, корпорації тощо. — з іншого; по-друге, у громадянському суспільстві індивідуальні та особливі суспільні інтереси стикаються із загальними встановленнями держави, в яких виражений інтерес. Це хаотичне зіткнення інтересів і наводиться, на думку Гегеля, гармонійної єдності саме державою.

It is noted that, based on the systematization of the teachings of English philosophers and German social thought, he comes to the conclusion that civil society represents a special stage in the dialectical movement from the family to the state in the process of a long and complex historical transformation from the Middle Ages to the Modern Age. Hegel characterizes civil society through the prism of the polarization of different segments of the population according to property, as a result of which, if wealth is formed at one pole, poverty will prevail at the other. Hegel sees the way out of this in the transition to a state where the moral spirit of the people is fully embodied. The state synthesizes family morality and civil society. Thus, in Hegel, society appears as a moral and political unity. Therefore, Hegel calls civil society an "external state", a "state of reason based on need".

It is determined that according to Hegel, the social life characteristic of civil society is significantly different from the ethical world of the family and the life of the state. The social life of civil society encompasses the market economy, social classes, corporations, institutions, the tasks of which include ensuring the viability of society and the implementation of civil law. Thus, civil society appears as a set of groups, various institutions, whose interaction does not depend on the political state. Based on this, civil society, in accordance with its components, is "an arena for the struggle of private individual interests, the struggle of all against all, here there is a conflict between private interest and common special affairs and a conflict of both with higher points of view and orders of the state". Therefore, the realization of the interests of the whole and the mutual coordination of private interests occur in the state.

Thus, the real basis of the Hegelian concept is the real opposition, the contradiction between the state and civil society, where the state creates conditions for the harmonization of the interests of all members of society. Based on this, civil society for Hegel is, firstly, an arena for the clash of individual and private interests, on the one hand, with a special public interest, i.e. the interest of the family, estate, corporation, etc. — on the other; secondly, in civil society, individual and special public interests collide with the general institutions of the state, in which interest is expressed. This chaotic clash of interests is brought, in Hegel's opinion, to harmonious unity by the state.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, історична трансформація, морально-політична єдність, ринкова економіка, соціальні класи, корпорації, інститути.

Key words: civil society, state, historical transformation, moral and political unity, market economy, social classes, corporations, institutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Особлива заслуга у створенні концепції громадянського суспільства на його взаємозв'язку з державою належить Т.В. Гегеля. На основі систематизації навчань англійських філософів та німецької суспільної думки він приходить до висновку, що громадянське суспільство представляє особливу стадію в діалектичному русі від сім'ї до держави у процесі тривалої та складної історичної трансформації від середньовіччя до Нового часу. Гегель визначає громадянське суспільство так: "Громадянське суспільство є диференція, яка виступає між сім'єю і державою, хоча розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави. У громадянському суспільстві кожен собі — мета, решта його — ніщо" [1, с. 128].

Якщо проаналізувати наведену вище цитату, то легко виявити, що Гегель громадянське суспільство характеризує через призму поляризації різних верств населення за майновою ознакою, в результаті чого, якщо на одному полюсі утворюється багатство, то на іншому переважатиме злидні. Вихід із цього Гегель бачить у переході до держави, де повною мірою втілюється моральний дух народу. У державі синтезується сімейна моральність та громадянське суспільство. Таким чином, у Гегеля суспільство видається як морально-політична єдність. Тому Гегель громадянське суспільство називає "зовнішньою державою", "заснованою на потребі державою розуму" [1, с. 45]. Такий підхід призводить до утвердження примату держави над суспільством, бо суспільство самотужки не в змозі запобігти загрози буттю цілого. Логіка виживання цілого (нації, держави) підпорядковує собі все. У такому разі турбота про забезпечення функціонування цілого превалює над правами окремої людини, її власністю, особистістю: "Право держави вище за право окремої людини на його власність і особистість". У цих висловлюваннях у Гегеля багато спільного з вченням Аристотеля, який існування людини теж не мислив поза державою і вважав її "політичною твариною". У ізолюваному стані існування людини немислимо, тому "його ставлення до держави таке саме, як ставлення будь-якої частини до свого цілого".

По Гегелю, характерне для громадянського суспільства соціальне життя істотно відрізняється від етичного світу сім'ї та життя держави. Соціальне життя громадянського суспільства охоплює ринкову економіку, соціальні класи, корпорації, інститути, завдання яких входять забезпечення життєздатності суспільства та реалізація громадянського права. Таким чином, громадянське суспільство постає як сукупність груп, різних інститутів, чия взаємодія не залежить від політичної держави. Виходячи з цього, громадянське суспільство відповідно до своїх компонентів є "арена боротьби приватних індивідуальних інтересів, боротьби всіх проти всіх, тут відбувається конфлікт між приватним інтересом і спільними особливими справами і конфлікт того й іншого з вищими точками зору та розпорядженнями держави". Тому реалізація інтересів цілого та взаємоузгодженість приватних інтересів відбуваються в державі. Для цього приватні інтереси повинні бути підпорядковані найвищим інтересам держави: "Тому державу слід почитати як щось божественне" [2, с. 217]. Тут Гегель можливість функціонування громадянського суспільства пов'язує з наявністю держави, особливо сильної. Тільки держава може наблизити один до одного приватні інтереси, щоб уникнути їх зіткнення. Тому громадянське суспільство стає "громадянським" лише тоді, коли воно політично управляється державою, тобто. Гегель зближує право із політикою. Однак, сучасні концепції громадянського суспільства ґрунтуються на іншій точці зору і стверджують, що єдність особливого та загального реалізується в єдності та взаємозв'язку індивіда та держави через громадянське суспільство.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У наукових спробах теоретичної інтерпретації його сутності та дефініціювання змісту можна виділити дві основні традиції — квалітативну та локальну. Перша зосереджується на характеристиці якісного стану життя суспільства (Г. Горацій, Т. Гобс, Дж. Локк), фіксуючи такий рівень його розвитку, коли воно стає громадянським. Друга — кваліфікує громадянське суспільство як сферу особливих, специфічних відносин у загальній структурі соціальних процесів, зв'язків і явищ (Г. В. Ф. Гегель). Відповідно до неї громадянське суспільство існує не в середині держави, а поряд із нею і є сферою матеріальних умов життя, в якій індивіди пов'язані інтересами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ(ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є виявлення особливостей дослідження еволюцію поглядів теоретичних аспектів впливу поглядів Гегеля на формування сучасного трактування громадянське суспільство.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, реальну основу гегелівської концепції становить дійсне протиставлення, протиріччя між державою та громадянським суспільством, де держава створює умови гармонізації інтересів усіх членів суспільства. Виходячи з цього, громадянське суспільство у Гегеля є, по-перше, ареною зіткнення інтересів індивідуального та приватного, з одного боку, з особливим громадським інтересом, тобто. інтересом сім'ї, стану, корпорації тощо. — з іншого; по-друге, у громадянському суспільстві індивідуальні та особливі суспільні інтереси стикаються із загальними встановленнями держави, в яких виражений інтерес. Це хаотичне зіткнення інтересів і наводиться, на думку Гегеля, гармонійної єдності саме державою. Держава здійснює ідею свободи, є "ходом Бога по землі" саме тому, що вона є тотожністю поодиноких, особливих та загальних інтересів. "Уся справа в єдності, загальності та особливостях у державі. Визначення індивідуальної волі наводяться державою в об'єктивне готівкове буття і лише завдяки йому досягають своєї істини та свого здійснення. Держава є єдиною умовою досягнення особливої мети та особливого блага" [1, с. 49].

Звернемося тепер до концепції громадянського суспільства" Маркс. Насамперед вона ґрунтується на співвідношенні понять "інтерес" та "потреба". У громадянському суспільстві як мотив діяльності людини виступає намір реалізації приватних інтересів, тому тут не виключено протистояння їх носіїв. У ідеальному суспільстві, що розглядається Марксом, мета людської діяльності людини повинна виходити з почуття розвитку і розширення потреб [3, с. 552]. Потреби, на відміну інтересів, не відчужують людей друг від друга, а навпаки, зближують їх. Виходячи з цього, саме визначення генези громадянського суспільства у Маркса асоціюється з буржуазним суспільством: "Громадянське суспільство обіймає все матеріальне спілкування індивідів у рамках певного ступеня розвитку продуктивних сил. Воно обіймає все торгове і промислове життя цього ступеня і остільки виходить межі держави й націй, хоча, з іншого боку, воно знову-таки має виступати зовсім над вигляді національності і будуватися всередині як держави. Громадянське суспільство як таке розвивається лише разом із буржуазією; однак, тим самим ім'ям завжди позначалася громадська організація, що розвивається безпосередньо з виробництва та спілкування, яка у всі часи утворює базис держави та іншої ідеалістичної надбудови".

Грунтовну оцінку громадянського суспільства ми зустрічаємо в роботах Маркса: "До критики гегелівської філософії права" та "Німецька ідеологія". У першій Маркс зазначає, що ототожнення держави та громадянського суспільства у вченні Гегеля носить поверховий характер: "Тотожність, сконструйована Гегелем між

громадянським суспільством і державою, є тотожність двох ворожих армій, де кожен солдат має "можливість" шляхом "дезертирства" стати членом "ворожої армії стан" [3, с. 551]. Ця критика виходить з того, що, на думку Маркса, громадянське суспільство є сферою зіткнення приватних інтересів і охоплює "все матеріальне спілкування особистостей на певній стадії розвитку продуктивних сил". Виходячи з цього, сутність громадянського суспільства ґрунтується на взаємній експлуатації громадян один одним, бо всі форми людських зв'язків ґрунтуються на вигоді та задоволенні приватних інтересів, внаслідок чого в їхній діяльності не враховується загальний інтерес, тобто інтерес цілого. У громадянському суспільстві свобода "не ґрунтується на відносинах між людьми, а скоріше на роз'єднаності людей один з одним. Вона є правом на таку роз'єднаність" [2].

Відомо, що в громадянському суспільстві виразниками та транслюючими каналами інтересів завжди виступають різні громадські об'єднання та політичні формування, проте ставлення Маркса до цих об'єднань та формувань було вкрай негативним.

На відміну від Гегеля, який громадянське суспільство мислив як частину держави, Маркс, навпаки, висуває концепцію заміни громадянського суспільства державою, бо громадянське суспільство не в змозі зняти відчуження і взаємну ненависть різних груп і класів у суспільстві: "Кожна сфера громадянського суспільства переживає свою поразку перед своєю поразкою, перш ніж їй вдається, вона вдається, встигає подолати поставлену їй перешкоду, виявляє свою бездушну сутність перш, ніж їй вдається виявити свою великодушну сутність, — отже навіть можливість зіграти велику роль завжди виявляється позаду, перш ніж ця можливість встигла проявитися" [1, с. 197; 3, с. 555].

Наш докладний аналіз погляду Маркса на державу та громадянське суспільство обумовлено тим, що довгі роки вона виступала як офіційна, і стала причиною неприязні нашого суспільства та до інститутів самого громадянського суспільства [3, с. 552].

Дискусії щодо природи чи сутності громадянського суспільства велися й у соціальних науках, особливо у соціології ХХ століття. Соціологами та філософами цього часу було чимало зроблено для визначення умов функціонування інститутів громадянського суспільства. Проте слід зазначити, що, незважаючи на зростаючу кількість робіт із цієї проблеми серед учених була відсутня єдина точка зору на неї. Визначення природи цього явища досі чіткає чимало суперечок. Серед наук, що вивчають природу громадянського суспільства, у цей період на передній план висувається соціологія, і соціологи зробили важливі висновки щодо цієї проблеми. І це не дивно, якщо врахувати, що це питання від початку розроблялося переважно в рамках соціально-політичних навчань. Серед соціологів, які зробили значний внесок у розробку цієї проблеми, слід згадати імена Тьоніс, Зіммель, Дюркгейма, Вебера та ін.

Серед цих концепцій особливий інтерес викликає концепція німецького соціолога та історика філософії Ф. Тьоніса (1855—1936). Теніс виходить із дихотомії "громади" та "суспільства". Це досить чітко представлено у його книзі "Спільнота та суспільство", яка по праву вважається класичною роботою у цій галузі [4, с. 89]. Сутність цієї концепції полягає в наступному: якщо в громаді утвердження особи-

стості та задоволення її потреб здійснюються на основі особистісних взаємин індивідів, то в суспільстві, навпаки, цей процес, ґрунтуючись на формальному ґрунті, дедалі більше набуває раціонального відтінку. Тобто. якщо у громаді соціальні зв'язки мають особистісно-інтимний характер, то у суспільстві соціальні зв'язки стають зовнішніми та преважують над особистісними. Тому суспільство у разі з метою розробки нових механізмів інтеграції та саморегуляції соціальних відносин спирається на інститути громадянського суспільства [5]. Для цих інститутів (приватна власність, право, свобода та ін.) характерна наявність нових механізмів, які обслуговують суспільство, тих механізмів, які, на відміну від общинних соціальних зв'язків, ґрунтуються на особистій політичній та економічній свободі громадян. Тому, людство у своєму історичному розвитку відчуває процес переходу від стану з переважанням відносин типу "община" до стану з переважанням щодо типу "суспільство", а суспільство включає і громаду [6]. Якщо громада складається лише з відносин типу сімейних, сусідських, дружніх, то в суспільстві поряд із цими переважають ще безособові формально-правові відносини.

Подальший розвиток цієї точки зору зустрічаємо в іншого німецького мислителя ХХ століття Макса Вебера. Згідно з його вченням, становлення повного громадянського суспільства пов'язане зі становленням капіталістичних відносин і духу підприємництва, що супроводжує їх, який санкціонувався релігійною етикою протестантизму. Тут примітно те, що у Вебера, на відміну Гоббса, Локка та інших, у становленні громадянського суспільства вирішальна роль відводилася релігійній ідеї, а чи не філософсько-правовим механізмам. На думку Вебера, саме етика протестантизму забезпечувала духовну основу для максимально раціональної поведінки індивіда в господарській сфері та спонукала його домагатися граничної економічної ефективності у всіх додатках праці [7, с. 29].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, аналіз еволюції поняття "громадянське суспільство" у соціальних науках свідчить у тому, що у його формування наклали відбиток різні орієнтації. Головними серед цих орієнтацій, на нашу думку, є етатистична та соцієтальна лінії. Як бачили, етатистична лінія історія еволюції цього поняття, головним чином, пов'язані з іменами Аристотеля, Гегеля, які у своїх навчаннях намагалися еволюцію ідеального "громадянського суспільства" пояснити, з розвитку держави, зміцнення його інститутів. У їхніх навчаннях громадянське суспільство розглядалося як політичний (державний) стан суспільства, що приходить на зміну додержавного стану суспільства. Тому, наприклад, за Гегелем, розвиток громадянського суспільства вже сам собою передбачає наявність держави. як її заснування. Тому, насправді, держава є взагалі перша, усередині якої сім'я розвивається у громадянське суспільство, і сама ідея держави розпадається на ці два моменти. З вищенаведеної цитати можна дійти невтішного висновку, що, за Гегелем, буття цілого підпорядковує собі буття частини, бо якщо розпадається держава, то й похідного від нього громадянського суспільства. Громадянське суспільство і держава, згідно з концепцією Гегеля, співвідносяться як розум і розум: громадянське суспільство — це "зовнішня, держава", "держава потреби

розуму", а справжня держава розумна [1, с.35]. Тому громадянське суспільство не може функціонувати, доки воно не управляється політично під наглядом держави. Тут Гегель критикує сучасну йому теорію природного права та суспільного договору за те, що його представники змішують громадянське суспільство та державу. Якщо поєднати державу з громадянським суспільством і вважати, що його призначення полягає у забезпеченні та захисті власності та особистої свободи, то інтерес одиничних людей як таких виявляється останньою метою, для якої вони пов'язані, а з цього випливає також, що, залежно від свого бажання, можна бути або не бути членом держави. Однак насправді ставлення держави до індивіда зовсім інше; оскільки воно є об'єктивний дух, сам індивід має об'єктивність і істинну моральність лише доти, оскільки він є членом держави" [2].

Література:

1. Гегель Г. Основи філософії права. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
2. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ: Основи, 2004. 548 с. 35.
3. Marx, K., Engels, F. Vsemirnoye obshchestvo kommunistov-revolutsionerov [World Society of Communist Revolutionaries]. Sochineniya. 2-ye izd. [Works. 2nd ed.]. Moscow: Gospolitizdat, 1955. Vol. 7. P. 551—552.
4. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / Пер. з нім. Н. Комарова, О. Погорілий. К.: Дух і літера, 2005. 262 с.
5. Maryna Stefanchuk. Modern Trends in the Formation and Development of the Human Rights Mechanism in Ukraine. Access to Justice in Eastern Europe. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1660480641.pdf
6. Про Національну стратегію у сфері прав людини: ухвалено Президентом України № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>
7. Weber M. Politik als Beruf. Vortrage vor dem Freistudentischen Bund. Zweites Vortrag. Munchen und Leipzig. 1919. 67 p.

References:

1. Hegel, G. (2000), *Osnovy filosofii prava* [Fundamentals of the Philosophy of Law], Universe, Kyiv, Ukraine.
2. Hegel, G. (2004), *Fenomenologiya dukhu* [Phenomenology of Spirit]. Osnovy, Kyiv, Ukraine.
3. Marx, K. and Engels, F. (1955), *Vsemirnoye obshchestvo kommunistov-revolutsionerov* [World Society of Communist Revolutionaries], Sochineniya. 2-ye izd. [Works. 2nd ed.], Gospolitizdat, Moscow, Vol. 7, pp. 551—552.
4. Tonis F. (2005), *Community and Society, Spirit and Literature*, Kyiv, Ukraine.
5. Stefanchuk, M. (2022), "Modern Trends in the Formation and Development of the Human Rights Mechanism in Ukraine", *Access to Justice in Eastern Europe*, Available at: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1660480641.pdf (Accessed: 27 Aug 2025).
6. President of Ukraine (2021), Decree "On the National Human Rights Strategy", Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (Accessed: 12 Aug 2025).
7. Weber, M. (1919), *Politik als Beruf. Vortrage vor dem Freistudentischen Bund. Zweites Vortrag*, Munchen und Leipzig, Germany.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2025 р.